

הערות למאמר "מבט על 80 השנים הראשונות" / ד"ר ישראל בן דור

23 מדינאי בריטי וראש ממשלה (1848-1930). בהיותו שר החוץ פרסם ב־2 בנובמבר 1917 את ההצעה הידועה על שמו בדבר הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל בחסות בריטניה.

24 Archibald Henry Macdonald Sinclair (1890-1970) אלעזר (לסיה) גלילי, "נוכחות אסטרטגית בריטית במזרח התיכון וההיבט הצבאי בפרשות החלוקה, 1947-1939", בתוך: **עיונים בתכנית החלוקה, 1939-1947**, המרכז למורשת בן־גוריון, באר שבע (1984), עמ' 186-187.

25 יואב גלבר, **ההתנדבות ומקומה במדיניות הציונית והיישובית 1939-1942**, יד יצחק בן צבי, ירושלים (1979), עמ' 26-27.

26 את"ה, תיק 30.19, עדות ליבנה (ליבנשטיין) אליעזר, נרשם ע"י יהודה סלוצקי, 9 בנובמבר 1960. יהודה סלוצקי, **ספר תולדות ההגנה**, כרך שני, מהגנה למאבק, חלק שני, הספרייה הציונית/מערכות, ת"א (1973) עמ' 779-780. גלבר, **ההתנדבות 1939-1942**, עמ' 28-31.

27 Basil Henry Liddell Hart (1895-1970) תאורטיקן והיסטוריון צבאי אנגלי. לידל הארט יצר ביחד עם פולר את העקרונות של המלחמה המודרנית הניידת ובכלל זה שילוב טנקים, חי"ר ממוכן ומטוסים. מבחינה אסטרטגית הטיף ל"גישה עקיפה" על מנת למנוע את הטבח והקיפאון שאפיינו את שדה הקרב במלחמת העולם הראשונה. דווקא הצבא הגרמני, בין שתי מלחמות העולם, אימץ את תפיסתו לגבי בניין הצבא המודרני ותקף במלחמה על פי עקרונותיו. לימים תורגמו כתי לידל הארט לעברית, שולבו במערכת ההדרכה והשפיעו על המפקדים בצה"ל. הספר של לידל הארט **אסטרטגיה של גישה עקיפה** יצא לאור במסגרת **מערכות במהדורה הראשונה בשנת 1956**. ראו גם יהודה ואלך, **תורות צבאיות התפתחות במאות ה־19 וה־20**, מערכות, ת"א (1980), עמ' 206-234.

28 על הפגישה עם לידל הארט: גלילי, **זיכרונותיו וקווים לדמותו**, עמ' 95-96.

29 דב יוסף (ברנרד גוזף) (1899-1980) עלה ארצה ב־1921 מקנדה לאחר שהשלים לימודיו כדוקטור למשפטים. נמנה בין עורכי הדין החשובים בארץ בתקופת המנדט הבריטי, ומראשית שנות השלושים הוא היה חבר במפא"י ומילא תפקידים בכירים בסוכנות היהודית. בימי מלחמת העצמאות היה המושל הצבאי של ירושלים. כיהן כשר במשרדים שונים בממשלות ישראל. כרמל, **הכול פוליטי**, עמ' 506-507.

30 אליהו גולומב (1892-1945) נחשב לדמות המרכזית בארגון ההגנה והיה הסמכות הראשית בכל ענייני ההגנה והביטחון של היישוב היהודי. מראשי מפא"י. נאור, **לכסיקון ההגנה**, עמ' 99.

31 לדברי גרשון ריבלין, מקור הקיצור הג"א לא היה הגנה אזרחית, אלא "הגנה נגד גאזים ואוויר".

32 גלבר, **ההתנדבות 1939-1942**, עמ' 37.

33 כפי שהופיע אצל סלוצקי, **ספר תולדות ההגנה**, כרך שני, חלק שלישי, עמ' 1387-1381.

34 שם, עמ' 1382.

35 שם, עמ' 1384. ראו גם יגאל עילם, **ההגנה הדרך הציונית אל הכוח**, זמורה ביתן מודן, ת"א (1979), עמ' 119-120.

36 את"ה, תיק 44.36, עדות גרשון ריבלין, רשמה: איילה דן, 6 במרץ 1963. גרשון ריבלין, מ"א" עמ' 5, במשעול של 100 גיליונות "מערכות", גיליון ק (100), אפריל 1956, עמ' 5.

37 ישראל גלילי ויגאל דין, **אטלס כרטא לתולדות ההגנה**, כרטא, ירושלים (1991), עמ' 57-39.

38 גרשון ריבלין, **הלילה והיום הם ארץ־ישראל**, ארגון חברי "ההגנה" בישראל, משרד הביטחון (1992), עמ' 106.

39 **בית "מערכות" שנים ראשונות**, עמ' 9.

40 ראו על ההסברה בהגנה ועל חלקו של מערכות בהסברה: יהודה סלוצקי, **ספר תולדות ההגנה**, כרך שלישי, ממאבק למלחמה, חלק שני, עמ' 1268-1270.

41 יוחנן גולדברג, "כברת דרך של ירחון המגן", **למרחב**, 12 בינואר 1960.

42 ריבלין, **100 גיליונות "מערכות"**.

43 **בית "מערכות" שנים ראשונות**, עמ' 13. ראה גם "נולד במחתרת - גדל בצה"ל", **דבר**, 18 במאי 1956.

44 בין המשמעותיות הלשוניות: צורת התפרסות של גוף צבאי בשטח מסוים, המבנה והרכב של כוח בשטח (לרבות הנשק, הציוד, מערך הביצורים וכדומה); מלחמה, קרב, סדרת קרבות. יעקב שויקה, **המילון השלם עברי עברי**, סטימצקי, ת"א (1997) עמ' 1091-1092.

45 יאיר בורלא (עורך), **מילון מונחים צבאיים**, אג"ם מה"ד (1980), עמ' 281.

46 בשער הגיליון הראשון נכתב: "בימי מערכות מאסף לשאלות מדיניות כלכליות ואסטרטגיות מוקדש במיוחד לשאלות המזרח התיכון. שלהי אלול תרצ"ט [המחצית הראשונה של ספטמבר 1939] תל־אביב, א". המחיר: 40 מיל.

47 [דוד בן־גוריון], דברי פתיחה, **בימי מערכות**, 9, עמ' 1-2. "צבא הגנה לישראל, הוצאת מערכות", **דבר**, 10 באוגוסט 1956.

48 ארתור ביים (1878-1967) ייסד את בית הספר הריאלי בחיפה וניהל אותו עד שנת

1 ירון צור, "הציונות והלאומיות כפרשנות" - מבוא לספרו של בנדיקט אנדרסון, **קהילות מדומיינות**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1999, עמ' 22-23.

2 בנדיקט אנדרסון, **קהילות מדומיינות**, עמ' 36.

3 שם, עמ' 65-67, 94-96, 106-107.

4 גרשון ריבלין חיבר את הספר **לאש ולמגן** על תולדות הנוטרות, שפורסם בשנת 1963. משה שרת וישראל גלילי כתבו את דברי המבוא לקובץ. יצחק בן חורין, "חיל הנוטרים - הצבא שהקדים את צה"ל", **מעריב**, 1 באוקטובר 1986. "ממשמר נע למשטרת הישועים", **דבר**, 18 במאי 1962. יעקב כרמון, "ספר על שנות חיינו הפיות", **למרחב**, 25 ביולי 1962.

5 מרדכי נאור, "תקשורת בחאקי", **קשר** גיליון 25, מאי 1999, עמ' 52-62. חביב כנען, **מלחמתה של העיתונות - מאבק העיתונות העברית בארץ ישראל נגד השלטון הבריטי**, הספרייה הציונית, ירושלים (1979), עמ' 17-18. מרדכי נאור, "עיתונות המחתרת בארץ ישראל", **קשר** גיליון 9, מאי 1991, עמ' 22-31.

6 יאיר חזן, "במחנה": ביטאונה התל־אביבי של "ההגנה", **קשר** גיליון 39, עמ' 125-137. שם, עמ' 127.

7 מרדכי נאור, "אשנב" - עיתון המחתרת הנפוץ ביותר", **קשר**, גיליון 1, 1987, עמ' 82-73. נאור, **לכסיקון ההגנה**, משרד הביטחון, ת"א (1992), עמ' 49. ראו בהרחבה: משה גרשוביץ, "דמותו של אשנב", **חקרי מלחמה**, מאסף לזכרו של אלעזר (לסיה) גלילי, מערכות/משרד הביטחון, ת"א (1988), עמ' 121-136. ארכיון תולדות ההגנה, מכתב של שאול אביגור ליהודה סלוצקי, 1 באוקטובר 1961.

8 החומר הסודי הוחזק בחדר עם כניסה נפרדת בבית של ד"ר סדובסקי, רופא אף־אוזן־גרון, בשדרות רוטשילד 47. משפחת סדובסקי ידעה על הסיכון הכרוך בכך. נאור, **אשנב**.

9 נאור, **תקשורת בחאקי**. כנען, **מלחמתה של העיתונות**, עמ' 17-18.

10 מרדכי ברקאי, "רוחב המגן וחוסן התנית", **דבר**, 5 בספטמבר 1965, עמ' 3, 5.

11 ריאיון טלפוני עם ריבלין, פברואר 1989.

12 אלעזר (לסיה) גלילי, **זיכרונותיו וקווים לדמותו**, הוצאת המשפחה, קיבוץ דליה (1997). ראו את תיאור הדמות של אליעזר גלילי ברומן המבוסס על מחקר מעמיק בספר של אסף ענברי, בן קיבוץ אפיקים, **הביתה**, ידיעות אחרונות, ת"א (2009).

13 בשנת 1933 נמנה גלילי (ביחד עם ליבנה) על רשימת מפא"י לקונגרס הציוני הי"ח. גלילי מופיע במקום 49 מתוך 66, אחרי ליבנה (39) ולפני אבא חושי (52), יעקב חזן (59) ויצחק בן אהרון (62). "מצע מפלגת פועלי ארץ־ישראל לקונגרס הציוני הי"ח", **דבר**, 16 ביולי 1933.

14 גלילי התמחה במיוחד בהיסטוריה הצבאית של העת העתיקה, עד שהתמקד במחקר של הצבא בעידן ההלניסטי. הוא ערך מחקר מקיף ומעמיק על קרב רפיח בין צבא תלמי ממצרים לצבא של אנטיוכוס השלישי שנערך בשנת 217 לפני הספירה והסתיים בניצחון תלמי. מחקר זה התפרסם רק לאחר מותו. אלעזר גלילי, **מערכת רפיח - 217 לפנה"ס**, טקטיקה, אסטרטגיה ולוגיטיקה בעולם ההלניסטי, מוסד ביאליק, ירושלים (1999).

15 עמוס כרמל, **הכול פוליטי**, כרך ראשון, דביר, לוד (2001), עמ' 568. ראו ברשימת הפרסומים של אליעזר ליבנה בספרייה הלאומית.

16 "בית מערכות שנים ראשונות", **מערכות** 270-271, אוקטובר 1979, עמ' 6-8. ראו בהרחבה על השליחות באנגליה ופעילותו לאיסוף מידע ביטחוני: ארכיון אפיקים, אלעזר גלילי, **הצצות לצמיחת כוח־המגן שלנו בשנות השלושים (וראשית הארבעים)**, דברים בסדרת סמינרים על התפתחות כוח המגן ביד טבנקין, עמ' 9-18 את"ה, ליבנה (ליבנשטיין) אליעזר, נרשם: ע"י יהודה סלוצקי, 9 בנובמבר 1960.

17 גלילי, **זיכרונותיו וקווים לדמותו**, עמ' 102-103.

18 Admiral Sir Herbert Richmond (1871-1946). פרש מהצי בשנת 1931.

19 שילב קריירה צבאית עם מחקר של הצי הבריטי וקריירה אקדמית באוקספורד וקיימברידג'. *En. wikipedia*.

20 Air Marshal Sir Ernest Leslie Gossage (1871-1949). פיקד על קבוצה אווירית מספר 11 בשנים 1936-1940. לקבוצה זו היה תפקיד מרכזי בהגנה על לונדון מפני ההתקפה הגרמנית האווירית בשנת 1940. *En. Wikipedia*. בהרצאה שנערכה ב־4 במרס 1937, נכח גם משה שרת. משה שרת, **יומן מדיני**, כרך ב', עם עובד, ת"א (1971), עמ' 48-49.

21 Field Marshall Edmund Ironside (1890-1959). בספטמבר 1939 החליף את הלורד גורט שנשלח כמפקד כוח המשלוח הבריטי בצרפת, בפרוץ מלחמת העולם השנייה והתמנה לראש המטה הכללי האימפריאלי. *En. Wikipedia*.

22 Blanche Dugdale. עבדה במודיעין הצי הבריטי והייתה חברה במשלחת הבריטית לחבר הלאומים. פעלה בהתמדה כדי להשפיע על ההנהגה בבריטניה לפעול לטובת הציונות והיהודים בארץ־ישראל. משנת 1940 עבדה במחלקה המדינית של הסוכנות. www.jewishvirtuallibrary.org

1948. אבי "החינוך הגופני המורחב" (הג'ם). בני נוער השתלבו בפעילות "ההגנה" מראשיתה, בעיקר בתפקידי קישור. גלי האלימות הובילו להרחבת השיתוף של בני הנוער, ולאחר שבגרו הם הגיעו לתפקידי פיקוד והדרכה בכירים. ארתור בירם ביקש לחנך את הנוער לכוננות ולשרת את העם ובחר לעשות זאת באמצעות הרחבת עיסוק תלמידיו במקצועות ספורט שונים שיכינו אותם לעימות. התנועה הרביזיוניסטית ככלל והאצ"ל בפרט התייחסו לנוער כבסיס לפעילותם, ורבים מבני הנוער נמשכו אליהם. בעקבות לקחי מאורעות 1936-1939 ולאחר שנודעה מדיניות "הספר הלבן", שינתה ההגנה את גישתה, והיישוב היהודי קיבל את רעיונותיו. ד"ר בירם עמד בראש ועדת חג'ים שמטרתה הייתה לאפשר את הנהגת מקצועות החג'ים בבתי הספר התיכוניים בארץ ישראל, החל מפתחת שנת הלימודים בספטמבר 1939. **ויקיפדיה**. נאור, **לכסיקון ההגנה**, עמ' 157-158.

50 דוד הורוביץ (1899-1979) מראשי גדוד העבודה ומנהל המחלקה הכלכלית של הסוכנות היהודית. ייסד את בנק ישראל ב'1954 ועמד בראשו עד 1971. כרמל, **הכול פוליטי**, עמ' 273-274.

51 ריבלין העריך שללא ספק גלילי היה המוחמה הצבאי בין שניהם. אחר כך ליבנה התחיל להוציא את העיתון העצמאי ששמו היה "בטרם". ריאיון עם גרשון ריבלין, נערך בידי משה גרשוביץ, 6 בינואר 1981.

52 דוד (דודיק) כרמון (1921-1961) נולד בירושלים, הצטרף להגנה בגיל 13 והיה בין הפעילים בירושלים ובצפון ים המלח. סיים קורס קצינים בשנת 1941 ואחר כך התגייס לפלמ"ח. לחם בקרבות בדרך לירושלים במלחמת העצמאות ומיוני 1948 ועד סוף 1949 היה סגן העורך ב**מערכות**. כיהן בתפקידים בכירים שונים בצה"ל ולאחר מלחמת סיני הועבר לחיל המודיעין והגיע לדרגת תא"ל. אתר "זכור", משרד הביטחון.

53 מינה שמיר (לבית קליבנסקי) (1914-1999), שופטת בבית המשפט המחוזי בתל-אביב, אשת אלוף שלמה שמיר. את"ה, עדות גרשון ריבלין. **יד לשריון**, אתר ההנצחה והזיכרון של חיל השריון.

54 ש. ליטל, "מערכות" - בת 15, **זמנים**, 24 בדצמבר 1954.

55 שלמה גזית, "במערכות ההגנה והדפוס גרשון ריבלין וראשית הפקתו של כתב העת "מערכות".

56 מרדכי ברקאי, "רוחב המגן וחוסן החנית", **דבר**, 5 בספטמבר 1965, עמ' 3, 5.

57 אפרים משה ליליין (1874-1925), צייר, צלם ואומן תחריטים. ממיסדי "בצלאל", פעל בגרמניה ובארץ ישראל.

58 מרדכי ברקאי, "רוחב המגן וחוסן החנית", **דבר**, 5 בספטמבר 1965, עמ' 3, 5.

59 **מערכות**, נ' (50) יוני 1948. ראו גם יוחנן גולדברג, **כברת דרך של ירחון המגן, למרחב**, 12 בינואר 1960.

60 ריאיון טלפוני עם ריבלין, פברואר 1989.

61 ריאיון עם גרשון ריבלין, נערך בידי משה גרשוביץ, 6 בינואר 1981.

62 שם. חלק מהם היו מרצים ארציים ואחרים היו קציני חינוך נפתיים. דוגמת אהרון קצלקסי (קציר) בירושלים; זאב אהרון, קצין חינוך לנפת חדרה. היה לימים לקצין חינוך ראשי ראשון ואחרים.

63 גלילי וליבנה עסקו בין היתר בפעילות התרבותית בקרב המגויסים מהיישוב היהודי לצבא הבריטי. בישיבה שנערכה ב'7 באוקטובר 1939 בראשות בן-גוריון ובהשתתפות כנצלסון, גלילי וליבנה, נקבע כי כל חייל מגויס יידרש לידיעה בסיסית בעברית, וכי כל מפקד חייב לרכוש ידע בסיסי על הציונות, ארץ-ישראל ועל ההיסטוריה היהודית ולרכוש ידיעות מדיניות כלליות, במיוחד על האימפריה הבריטית. תוקם מחלקה במפקדה הארצית שתטפל בפעילות התרבותית, תערוך סמינרים למפקדים והוצאות ותוציא לאור את הפרסומים הנדרשים. בפעילות זו ישתתפו מרצים מהאקדמיה ואנשי ציבור. פעילות זו הניחה את היסודות להקמת מערכת ההסברה ולחיל החינוך בצה"ל. דוד בן-גוריון, **נילחם כאומה**, בעריכת מאיר אביזוהר, עם עובד, ת"א (1997), עמ' 171. ראו גם עמ' 207.

64 את"ה, עדות גרשון ריבלין.

65 ריאיון טלפוני עם ריבלין, פברואר 1989.

66 ראו את דברי בן-גוריון, הרמטכ"ל יעקב דורי, ישראל גלילי ואולף יצחק שדה בפתח חוברת נ"ט. "עשר שנים "מערכות", **מערכות**, גיליון נ"ט, ספטמבר 1949, עמ' 2-10.

67 הדברים פורסמו תחת הכותרת "על משמר ביטחוננו של ישראל", **במערכות** נ"ז, יוני 1949, באפריל 1987 (גיליון 308) ובגיליון היובל למדינת ישראל ביוני 1998.

68 **בית "מערכות" שנים ראשונות**.

69 אליהו אילת (אפשטיין) (1903-1990) היה בין כותבי המאמרים על הערבים וארצות המזרח התיכון ויחסי הגומלין בינם לבין הגורמים האחרים שפעלו במרחב. אילת היה מזרחן, עיתונאי, מאנשי המחלקה המדינית של הסוכנות ושגריר ישראל בארה"ב ובבריטניה. יואב גלבר, **שורשי החבצלת**, כרך ב', משרד הביטחון, ת"א (1992), עמ' 801; אליהו אילת, **שיבת ציון וערב**, דביר, ת"א (1974). מרצים באוניברסיטה העברית בירושלים כתבו מאמרים וסקירות על הארצות ועל הגורמים הפועלים במרחב המזרח התיכון.

70 "עשר שנים מערכות", **מערכות**, נ"ט, ספטמבר 1949, עמ' 7; יהודה סלוצקי, **ספר**

תולדות ההגנה, כרך שלישי, ממאבק למלחמה, חלק ראשון, עמ' 47-49. לפי ש.מ. וי.ד., "תל חי תר"פ", **מערכות** חוברת יח-יט אדר תשד (מרץ 1944), עמ' 10-1. גרסה נוספת פורסמה בשנת 1952: שאול אבינור (מאירוב), "שלושה שבועות בהגנת תל חי", **מערכות** 74, יולי 1952, עמ' 8-22. המאמר פורסם אחר כך שוב. "תולדה תרפ"ט", **מערכות** כב"כ, כסלו תש"ה, דצמבר 1944, עמ' 33-48. שוש אישון, ריאיון עם גרשון ריבלין בביתו ברמת גן בתאריך 10 במאי 1994.

72 גרשון ריבלין, "לסיה ומורשתו", בתוך: **חקרי מלחמה**, עמ' 11-13.

73 פרקים אלו, ביחד עם הרצאתו של זלמן רובשוב (שזר, לימים הנשיא השלישי) בקורס קציני הסברה של ארגון "ההגנה" על "הגבורה בישראל", אוגדו לספר "מורשת גבורה", שהיה בין הספרים הראשונים של בית מערכות.

74 "עשר שנים מערכות", **מערכות**, גיליון נ"ט, ספטמבר 1949, עמ' 9.

75 **ירחון העשור**, עמ' 62.

76 את"ה, עדות גרשון ריבלין.

77 ארכיון אפיקים, אליעזר גלילי, "פני השאלה הערבית, **אנו והערבים** (ליקוטים סמינריים בשאלת הערבים), מחומר סמינר השליחים, כנירת, מרס-אפריל 1936, עמ' 1-18.

78 כפי שמצוטט על ידי גלבר, **ההתנדבות 1939-1942**, עמ' 31 הערה 27 מתוך: אלעזר גלילי לשאל (מאירוב), 14 ביוני 1938, אצ"מ [ארכיון ציוני מרכזי] S-25/957.

79 עזרא דנין ויעקב שמעוני, **תעודות ודמויות מגנזי הכנופיות הערביות במאורעות 1936-1939**, מהדורה שנייה (מהדורה ראשונה יצאה לאור בשנת 1944), מכון טרומן/הוצאת מאגנס, ירושלים (1981). גלבר, **שורשי החבצלת**, עמ' 162-164, 319. ישראל בן דור, **אי יהודי בים הערבי**, אפי מלצר, רעות (2012) עמ' 41-43.

80 גלבר, **שורשי החבצלת**, עמ' 672-677. בקיץ 1945 פרסם **החומה**, הביטאון המחתרתי של הארגון, סקירה שמחברה היה כנראה אלעזר גלילי, על "הליגה הערבית כגורם צבאי". מחבר הסקירה הגיע למסקנה שהצבאות הערביים המצויים בנשק חדיש והמורכבים מיחידות נייזות, למרות תלותם בסיוע מבחוץ וחולשת הקצונה, עלולים להפוך לגורם משמעותי במרחב. שם, עמ' 679. לפי: "הליגה הערבית כגורם צבאי", **החומה**, אלול תש"ה.

81 אגרא, **צבאות הערבים כדורנו** על רקע עמיהם ומדינותיהם, מערכות, תל אביב (תש"ח). **אגרא** - המילה שבה בחר גלילי-היא מילה ארמית שמשמעותה רווח, שכר. מרכזי בר'און, **זיכרון בספר**, העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי/משרד הביטחון, תל-אביב (2001), עמ' 73.

82 גלילי, **צבאות הערבים**, עמ' 1.

83 גלילי, **צבאות הערבים**, עמ' 4. ראו ישראל בן-דור, "דמות האויב הערבי בתש"ח-מ'כנופיות מקומיות ל"צבאות סדירים", **מערכות**, גיליון 407, יוני 2006, עמ' 46-55.

84 גלבר, **שורשי החבצלת**, עמ' 684.

85 אלעזר גלילי, "קווים למערכות ישראל בימי הבית השני, **מערכות**, (1951), עמ' 7-11.

86 מאמר ראשון של ישראל בר התפרסם בחוברת **מערכות** א, שיצאה לאור באפריל 1940 והייתה למעשה החוברת הרביעית. בתיווך של משה יובל, מזכיר "המרכז להתגייסות" בזמן המלחמה, ששמע כי בר כותב היסטוריה צבאית של ארץ-ישראל, נפגש בר עם אליעזר ליבנה, וליבנה חיבר אותו לגלילי. בר הראה לגלילי את תוכנית הספר, וגלילי הציע לו לכתוב מאמר ביקורת על ספר גרמני הודן בבעיות "המלחמה העוירה". בר קיבל את ההצעה וכתב את המאמר. את"ה, עדותו של ישראל בר, גרסם ע"י חיה, 15 במרץ 1955. ראו ישראל בר, "תכסיסי גרילה להלכה ולמעשה", **מערכות**, א', אפריל 1940, עמ' 35-43. מספרי ישראל בר: **במעגל בעיות הביטחון**, עם עובד, ת"א (1957); **בתחום ישראל**, אתמול, היום, מחו, עמיקם (1966).

87 שלמה גזית סיים את תפקידו כמפקד פלוגת המפקדה והפלוגה המסייעת בחטיבת הראל. בתום מלחמת העצמאות הצטרף ל**מערכות** ועסק בראיונות עם מפקדים ובתייעוד הקרבות. בסופו של דבר נשאר בצה"ל, הגיע לתפקיד ראש אמ"ן ופרש בשנת 1981. שלמה גזית, "במערכות ההגנה והדפוס גרשון ריבלין וראשית הפקתו של כתב העת "מערכות".

88 בר'און, **זיכרון בספר**, עמ' 71-73, 122. ראו גם הנ"ל, "המאבק על זיכרונות המלחמה", בתוך: אלון קדיש (עורך), **מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט**, דיון מחודש, חלק ב', העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי/משרד הביטחון, ת"א (2004), עמ' 967-1003.

89 **קרבות תש"ח**, כ"ג פרשיות קרב במלחמת הקוממיות, **מערכות**, ת"א (1955). כותבי היפרשיות: אברהם אילון; ישראל בר; אלעזר גלילי; מרדכי גזית; שלמה גזית; משה דין; אפרים דפני; בניצון טחן; אברהם טמיר; גבריאל כהן; דוד כרמון; בנימין עציוני ז"ל; מתתיהו פלד; גרשון ריבלין; אלכסנדר שור; יצחק שדה ז"ל.

90 מהלכים אופרטיביים במלחמת העצמאות, בתוך **קרבות תש"ח**, עמ' 9.

91 שם, עמ' 11.

92 שם, עמ' 86-87, 4-3.

93 שם, עמ' 24.

94 ראו בהרחבה על דימוי הערבים כאויב במלחמת העצמאות: בן דור, **אי יהודי בים הערבי**, עמ' 53-96, 220-225 ועוד.

96 בתזכיר שנמצא בעיזבונו, ושנכתב תוך כדי מלחמת העצמאות, העלה גלילי מחשבות

- 125 ד"ר אהרון קליימן, "פרופיל נמוך": מדיניותה של ארה"ב במשבר לבנון, **מערכות** גיליון 284, עמ' 49-55; ד"ר אמנון סלע, "פשרה של שתיקה: ברית המועצות ומלחמת שלום הגליל", שם, עמ' 56-63.
- 126 ד"ר צבי אילן, "הדרך הבינלאומית בבקעת הלבנון ובצפון הארץ", שם, עמ' 76-80.
- 127 **מערכות**, גיליון 287, יוני 1983. "מערכות על צה"ל והחברה הישראלית", דבר, 12 באוגוסט 1983.
- 128 בין הספרים שהתפרסמו: אבנר הולצמן, **אביגדור המאירי וספרות המלחמה** (1986); ראובן אבירן, **המעורבות הסורית בלבנון (1975-1978)** (1986); דורון אלמוג, **הרכש בארצות הברית 1945-1949** (1987); מיכאל הנדל, **קלאוזיבץ במבחן התמורות הטכנולוגיות** (1988); יצחק בן-ישראל, **דיאלוגים על מדע ומודיעין** (1989).
- 129 מספריו: **נפוליאון 1813 - מלחמת העולם הראשונה**, כתר, ירושלים (1996); **מלחמת קרים**, מעריב, ת"א (2008).
- 130 בין הספרים שהתפרסמו: לן דייטון, **מלחמת בזק** (1986); ג'ון טולנד, **קלון פרל הארבור ועוללותיה** (1987); א.ב.פ. טיילור, **מדוע פרצה המלחמה?** (1987); יואכים פסט, **פני הרייך השלישי** (1987).
- 131 בין היתר הספרים שהוזכרו לעיל: עזרא דנין, **תעודות ודמויות מגנזי הכנופיות הערביות** (1944); אלעזר גלילי, **צבאות הערבים בדורנו** (1947), **בעיני אויב** (1954) ו**מאחורי הפרגוד** (1954).
- 132 הספר של הרמטכ"ל המצרי במלחמת יום הכיפורים, סעד אדין שזלי, **חציית התעלה** (1987); תרגום ספר עיראקי - **צבא עיראק במלחמת יום הכיפורים** (1986); ספרים על מלחמת "שלום הגליל": ספרו של מוצטפא טלאס, שר ההגנה הסורי, **הפלישה הישראלית ללבנון** (1988), שהוא הגרסה הסורית הרשמית למלחמת לבנון הראשונה; **במצור** (רשיד ח'אלידי, 1988) המתאר את ההתרחשויות בקרב הפלסטינים הנוצרים בביירות; ראובן אבירן, **מלחמת לבנון - מסמכים ומקורות ערביים**. ספר זה הוא אוסף מסמכים ערביים עם הערות ופרשנות שיצא לאור בשני כרכים. הראשון, העוסק בדרך אל המלחמה, יצא לאור בשנת 1987; השני, העוסק בארבעת החודשים הראשונים של המלחמה, יצא לאור בשנת 1997.
- 133 כתב ידיעות אחרונות, "הכל התחיל בעיתון חד-פעמי", **ידיעות אחרונות**, 25 ביולי 1989.
- 134 אורי מילשטיין, "נטישת האסטרטגיה הפביאנית במלחמת העצמאות", **מערכות**, גיליון 298, אפריל 1985, עמ' 24-30. מאמר תגובה של אל"ם (במיל) פרופ' יהודה ואלך, "האומנם אסטרטגיה פאביאנית במלחמת העצמאות?", פורסם ב**מערכות** גיליון 299, אוגוסט 1985, עמ' 58-60.
- 135 אורי דרומי, "גרסת משרד הביטחון", **הארץ**, 31 בדצמבר 2008.
- 136 ספרו של שמעון נווה, **אמנות המערכה** יצא לאור ב**מערכות** בשנת 2001.
- 137 ראו למשל: עשור למלחמת יום הכיפורים, **מערכות**, גיליון 289-290, אוקטובר 1983.
- 138 בשנת 1981 החליט שרון להפריד בין התכנון הלאומי-ביטחוני לבין התכנון הצבאי. התכנון הלאומי-ביטחוני הועבר ליחידה לביטחון לאומי (יל"ל) שהוקמה במשרד הביטחון והתכנון הצבאי נותר באג"ת. בשנת 1983 החליט ארנס לבטל את היל"ל ולהשיב את תפקידיה לאג"ת במטה הכללי של צה"ל.
- 139 בהתאם למסקנות ועדת כהן, ועדת החקירה הממלכתית שבדקה את אירועי הטבח שביצעו הפללאגונות במחנות הפליטים בצברא ושתילה בספטמבר 1982. הוועדה המליצה ששרון צריך להתפטר מתפקיד שר הביטחון, משום שהיא ראתה בו אחראי להתעלמות מהסכנה שה"פללאגונות" ינקמו את רציחת בשיר ג'ומייל במחנות הפליטים.
- 140 חגי גולן, לשעבר המפקד והעורך הראשי של מערכות, דבר העורך, **מערכות**, גיליון 470, מרץ 2017.
- 141 **מערכות**, גיליון 378-379, ספטמבר 2001, עמ' 11-2. בשנת 2005 זכתה ד"ר שרי גולדשטיין-פרבר בפרס קרן ענבר למחקרים בתחום המאבק בטרוור על המחקר: "ניתוח קוננטיבי וארגוני של ארגון אלקעידה - תרומת ההיבט הפסיכולוגי להבנת טרוור חובק עולם".
- 142 **מערכות**, גיליון 383, מאי 2002, עמ' 6-11.
- 143 מודעות שנועדו לעורר סקרנות ועניין.
- 144 אורי דרומי, "עד מתי נמציא מחדש את הגלגל?", **הרהורים וערעורים**, חוברת 5, מאי 1984, עמ' 9.
- 145 אהוד ברק, "צה"ל - אתמול, היום ומחר", **הרהורים וערעורים**, חוברת 7, 1987, עמ' 3-21. על צה"ל באותן שנים ראו המאמר של הרמטכ"ל משה לוי (1983-1987), "מלבנון לשדה הקרב העתידי", זאב קליין (עורך), **המלחמה בטרוור ומדיניות הביטחון של ישראל בשנים 1979-1988**, רביבים הוצאה לאור (1988), עמ' 151-165. פרופסור אבי קובר מתמחה בתפיסת הביטחון הישראלית ובמחשבה צבאית כללית וישראלית. עד יציאתו לגמלאות בשנת 2018 היה פרופסור במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר אילן. קובר גם לימד במכללות צה"ל ובמוסדות נוספים. בין השנים 1983-1992 ערך ב**מערכות** את הסדרות "מרכז נובד" ו"מרקם". ספרו הראשון יצא לאור בהוצאת **מערכות**: **הכרעה: הכרעה צבאית במלחמת ישראל-ערב**, 1982-1948 (1995). במסגרת סדרת "מרקם", ערך ביחד עם צבי עופר את הספרים: **מחיר**
- לנבי המתכונת העדיפה להקמת צה"ל, וכיצד יפעל בימי שלום באמצעות שילוב של צבא קבע ומילואים. הוא גם מזוהר בפני "הירות לאומית-צבאית והפרזה ביכולתו של החייל העברי". אלעזר גלילי, "כיצד יפון צבאנו העתידי", בתוך: גרשון ריבלין (עורך), **עלי זית וחרב**, ב, המרכז לתולדות כוח המגן, משרד הביטחון (1992), עמ' 25-33.
- 97 אלחנן אורן, דברים בחוברת (לזכרו של גלילי): **לטיה גלילי (איסקוז)**, עמ' 22-23. אלחנן אורן, **גייסות מוטסים, מערכות**, ת"א (1953).
- 98 אורי דרומי, "דברים בחוברת לזכרו של גלילי", עמ' 26.
- 99 "צבא הגנה לישראל, הוצאת **"מערכות"**, דבר, 10 באוגוסט 1956.
- 100 בשנת 1951 יצא לאור הספר **קווים למערכות ישראל** בימי הבית השני, שתואר לעיל. בשנת 1964 יצא לאור הספר **היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא** בעריכת יעקב ליוור. ספר זה חיבר יחד מאמרים שפורסמו בכתב העת ומאמרים נוספים. גלילי כתב לספר "אחרית דבר": "בחינות בהיסטוריה הצבאית של תקופת המקרא" (שם, עמ' 441-474).
- 101 לאחר מלחמת העצמאות יצאו ב"מערכות" כמה ספרים חשובים ללימוד הצד הערבי במלחמה: **בעיני אויב** שפתח את סדרת הפרסומים של "ענף היסטוריה צבאית" ובו שלוש עדויות של מפקדים ערבים על המלחמה, 1954: **מאחורי הפרגוד**, דוח ועדה פרלמנטרית עיראקית, 1954: **זיכרונות עבדאללה איתל** שהיה מפקד ירושלים מטעם ממשלת ירדן, 1960.
- 102 ראו למשל על שנת 1957: **"מערכות"** מרחיבה פעולתה, **על המשמר**, 27 במרץ 1957. "ויפיע ספר בהוצאת **"מערכות"** על הקרבות בעיר העתיקה", **חרות**, 27 מרץ 1957.
- 103 זאב שיף, בית ההוצאה של צה"ל, **הארץ**, 13 במרץ 1962.
- 104 המחקר הרשמי על מלחמת העצמאות הופץ לציבור הרחב בשני אופנים: באמצעות **מערכות** ועל ידי הכותב. מערכת **מערכות** עיבדה וערכה את הספר של לורך ופרסמה אותו לציבור הרחב במהדורה מהודרת. הספר יצא לאור ללא ציון שם הכותב ועם מאמר מקדים ארוך של דוד בן-גוריון: **תולדות מלחמת הקוממיות**, מערכות (1959). לורך הוציא את ספרו: **נתנאל לורך, קורות מלחמת העצמאות**, מסדה, ת"א (1958). מהדורה מתוקנת יצאה לאור בשנת 1989.
- 105 "נפתחה תערוכת **"מערכות"**, **למרחב**, 27 באוגוסט 1965. "מערכות" חוגגת חצי יובל בתערוכת ספרי צבא וביטחון", **על המשמר**, 26 באוגוסט 1965. מרדכי ברקאי, "רוחב המגן וחוסן החנית", **דבר**, 5 בספטמבר 1965. "מערכות" חוגגת חצי יובל בתערוכת ספרי צבא וביטחון", **על המשמר**, 26 באוגוסט 1965, עמ' 2-3.
- 106 משה דור, "40 שנות צבאיות עבריות", **מעריב**, 30 בנובמבר 1979.
- 107 שם. בשער הגיליון החגיגי הופיעו ברכות מאת שר הביטחון, עזר ויצמן; אלוף אמיר דרורי, ראש אג"ם/מה"ד, והרמטכ"ל רפאל איתן. תולדות **מערכות** נסקרו בגיליון: ראו שם, **בית מערכות שנים ראשונות**, עמ' 6-16.
- 108 "עורך מערכות וקצין רפואה ראשי אלופי משנה", **הצופה**, 1 מאי 1968.
- 109 גזית, **ריבלין וראשית מערכות**.
- 110 **חקרי מלחמה**, עמ' 137. דברים לזכרו בפתח הגיליון, **מערכות**, גיליון 336, יוני 1994. צבי אילן, "גרשון ריבלין, חוזר לרמת גן", **דבר**, 9 ביולי 1973. גזית, **ריבלין וראשית מערכות**.
- 111 המידע נאסף בראיונות ושיחות בשנת 2009 עם: דני אשר, חגי גולן, אורי דרומי, מרים דרורי, אפי מלצר ז"ל, יוסי פורת, אבי קובר, ישי קורדובה, רחל רוזנסקי.
- 112 צקלון מספר 4: **המודיעין הקרבי בשדה ובמטה**, אפריל 1979.
- 113 כיום עורך "ישראל היום", נשא בתפקידים בכירים בעיתונות בישראל.
- 114 **תש"ח**, קובץ תעודות ממלחמת העצמאות, **מערכות**, גיליון 263-264, יוני 1978.
- 115 **מערכות** 270-271, אוקטובר 1979.
- 116 רחל רוזנסקי, "מעוז המזח במלחמת יוה"כ", **מערכות** גיליון 258-259, נובמבר 1977, עמ' 24-16.
- 117 רס"ן בני, "צבא קובה - כוח בשירותה של אידיאולוגיית מעורבות", **מערכות** גיליון 273-274, יוני 1980, עמ' 20-24.
- 118 רס"ן דורון אברוצקי, "קרב ה-14 באוקטובר - בגזרת ודי מבועק", **מערכות**, חוברת 266 (אוקטובר-נובמבר 1978), עמ' 27-20.
- 119 ראו עליו בפירוט באתר "זכור" של משרד הביטחון.
- 120 אלוף משה בר כוכבא (בריל) כתב למערכות ברציפות במשך כשלושים שנה, החל ממרץ 1961. קובץ מאמריו התפרסם בספר **מרכבות הפלדה** שיצא לאור במערכות בשנת 1989.
- 121 מם [מיכילסון] בני, "מלחמת 'שלום הגליל' - המהלכים הצבאיים העיקריים", **מערכות**, גיליון 284, ספטמבר 1982, עמ' 24-48.
- 122 נתנאל שלומוביץ, "משב רוח דרומי", **בטאון חיל האוויר**, גיליון 155, פברואר 2004.
- 123 מיכילסון, **מלחמת שלום הגליל**.
- 124 סא"ל ראובן אבירן, "מלחמת 'שלום הגליל': פרשת דרכים למעורבות הסורית במשבר הלבנוני", **מערכות** גיליון 284, עמ' 9-3; ד"ר צבי לניר, "תפיסת 'דרך המאבק המזויין' של אשף במבחן מלחמת 'שלום הגליל'", שם, עמ' 10-23; דן שיפטן, "המלחמה בלבנון והעולם הערבי: סיכום ביניים", שם, עמ' 64-69; סא"ל דני א. [אשר], "משענת קנה רצוף: התפוררות צבא לבנון והניסיונות לשקמו", שם, עמ' 75-70.

- העוצמה (1984): איכות וכמות (1985); מודיעין וביטחון לאומי (1987). ביחד עם אבנר יניב ומשה מעוז ערך את סוריה וביטחון ישראל (1991). פרקים מפרי עטו התפרסמו בספרים איכות וכמות שצוין לעיל, מרקם הביטחון (2001), בעריכת חגי גולן והעימות המוגבל (2004), בעריכת חגי גולן ושאלו (ש.י.) מאמרים מפרי עטו התפרסמו בין היתר בביליונות 308, 312-313, 348 של מערכות.
- 147 Avi Kober, "Israeli Military Thinking as Reflected in Maarachot Articles, 1948-2000", *Armed Forces & Society*, Vol.30, No.1, Fall 2003, pp.141-160.
- 148 זרובבל גלעד (1988-1912) משורר, עורך ומתרגם. היה שליח של ההסתדרות והקיבוץ בתנועת "החלוץ" בפולין בין השנים 1937-1939. חיבר את המנון הפלמ"ח וערך את ספר הפלמ"ח. יעקב שביט, יעקב גולדשטיין וחיים באר, לקסיקון האישים של ארץ ישראל 1799-1948, עם עובד, ת"א (1983), עמ' 133-134.
- 149 מרדכי ברקאי, "רוחב המגן וחוסן החנית", דבר, 5 בספטמבר 1965, עמ' 3, 5.
- 150 ישראל בר, "גם זה נשק", דבר, 10 באוגוסט 1956.
- 151 חגי גולן (עורך), "מערכות", קטלוג הספרים 1939-2000, מערכות/משרד הביטחון, עמ' 139-157.
- 152 חגי גולן, לשעבר המפקד והעורך הראשי של "מערכות", דבר העורך, מערכות, גיליון 470, מרץ 2017.
- 153 א"מ (מיל) דודי קמחי, "המהפכה האינטלקטואלית בצה"ל", מערכות 463, (אוקטובר 2015), עמ' 14-25.
- 154 גיליון 471, מאי 2017; גיליון 472, יולי 2017; גיליון 473, אוקטובר 2017.
- 155 תא"ל מירב קירשנר, פתוח, מערכות, גיליון 473, אוקטובר 1973, עמ' 32.
- 156 תא"ל הדי זילברמן, רח"ט התכנון באגף התכנון, מערכות, גיליון 471, מאי 2017, עמ' 5.
- 157 גיליון 479, אוגוסט 2018; גיליון 480-481, נובמבר 2018; גיליון 482, ינואר 2019.
- 158 א"מ (מיל) יובל בזק, ראש צוות פיתוח תפיסת התמרון במעבדה התפיסתית, רמ"ט אונדה 91, מערכות, גיליון 480-481, נובמבר 2018.
- 159 ראו למשל את המאמר של יואל מרקוס, "בזבזו ושמו הוצאת ביטאון", דבר, 8 באפריל 1962.
- 160 נאור, תקשורת בחאקי.
- 161 לדוגמה, אריה חשביה סיפר שמתוך עניין בהיסטוריה למד את מלחמות ישראל וצבר ספרות צבאית. בשנת 1958 א"מ אלעזר ("לסיה") גלילי, עורך מערכות, הדריך אותו בקריאה ונתן לו לתרגם חומר וספרים עם התמחות בנושא האסטרטגיה הגרעינית, שהיה אז נושא חדש בארץ. אחר כך הפנה אותו לעיסוק בתחום השריון והוא תרגם ספרים בנושא זה עבור מערכות. ריאיון עם אריה חשביה, "הצבא סיפור אנושי", דבר, 13 בספטמבר 1968.
- 162 שיחה עם ד"ר אמיר גילת, 8 ביולי 2019.
- 163 בית מערכות שנים ראשונות, עמ' 16.
- 164 דן בן אמוץ וחיים חפר, ילקוט הכוזבים, הקיבוץ המאוחד, ת"א (1957), עמ' 62.
- 165 "שיחות מעריב", שני בקבוקים וכוסית", מעריב, 2 באוגוסט 1962. כנראה שהמאמר שבו מדובר הוא י. ש. [יצחק שדה], "לאופי המלחמה הקטנה במאורעות 1936-1939", אשמורות, נובמבר 1939, עמ' 38-42.
- 166 כתב ידיעות אחרונות, "ההכל החליל בעיתון חד-פעמי", ידיעות אחרונות, 25 ביולי 1989.
- 167 ארכיון המדינה (להלן א"מ), פ 4929/6, המשימה - רכש, מערכות, 1966, ספרו של פנחס (פיניק) זה.
- 168 "בן-גוריון מוכן לחקירה בפרשת רצח 'אלטלנה'", חרות, 8 בספטמבר 1965.
- 169 "בני קורא לבן גוריון ורפ"י להודיע אם יתמכו בוועדת החקירה לפרשת 'אלטלנה'", חרות, 8 בספטמבר 1965.
- 170 א"מ, פ 4929/6, המשימה - רכש, מערכות, 1966, ספרו של פנחס (פיניק) זה.
- 171 חיים לנדאו, "הפגז לא היה 'מקרה'", מעריב, 25 מרץ 1966.
- 172 ישראל פז, "עובדות של אמת", על המשמר, 18 במרץ 1966. ראו גם: "ספר חדש מזים", על המשמר, 15 מרץ 1966.
- 173 א"מ, פ 4929/6, המשימה - רכש, מערכות, 1966, ספרו של פנחס (פיניק) זה.
- 174 ב' בפברואר 1967, הישיבה המאה וארבעים וחמש של הכנסת השישית, דברי הכנסת, עמ' 1143.
- 175 "צפוי ויכוח מחודש על אלטלנה" אחר פרסום ספר "המשימה: רכש", הצופה, 16 מרץ 1966.
- 176 "גח"ל דורשת חקירת שופטים בעניין 'אלטלנה'", מעריב, 22 מרץ 1966. "נדחתה בקשת החיפוש לגבי חקירת פרשת אלטלנה", דבר, 23 מרץ 1966.
- 177 "רפ"י [רשימת פועלי ישראל] בעד בירור משפטי של פרשת 'אלטלנה'", הצופה, 3 באפריל 1966.
- 178 אניטה שפירא, "ההיסטוריוגרפיה של הציונות ומדינת ישראל בשישים שנות מדינה", ציון, 2009, עמ' 287-309.
- 179 דינאל דגן, "אשכול הורה להפסיק הוצאת 'ספר ההגנה' ע"י 'מערכות'", מעריב, 29 אוגוסט 1972.

הערות למאמר "מערכות" אמצעי חיוני להפקת לקחים ולהשפעה" / בני מיכלסון

- 1 יוחנן רטנר, **חיי ואני**, שוקן, ת"א 1978, עמ' 313.
- 2 "מבצע 'נחשון' - אפריל 1948", **מערכות** נ"ו, מאי, 1949, עמ' 109.
- 3 "מבצע 'נחשון' - אפריל 1948", **מערכות** נ"ו, מאי, 1949.
- 4 אלחנן אורן, "הדיפת צבא ההצלה ממשמר העמק", **מערכות** 294-295, יולי 1984.
- 5 אלוף י. שדה, "ההגנה הגמישה (לאור קרב משמר העמק)", **מערכות** ס"ב-ס"ג, יולי 1950.
- 6 פ. או. מיקשה, **גופי צבא חדישים - כיצד?**, מערכות, ת"א, 1952.
- 7 סא"ל ד"ר ישראל בר, "התקפה משורינית והתגוננות בפניה", **מערכות** ע"א, נובמבר 1951.
- 8 פולקובניק אי' איי אלכסייב, **תותח מול טנק**, סדרת קונטרסים למקרא ועיון, מערכות, ת"א 1952.
- 9 הרברט אלבות, **רגלי מול שריון**, סדרת קונטרסים למקרא ועיון, מערכות, ת"א 1953.
- 10 ראו למשל הספר: ראסל גיולגר, **קרבות בקוריאה**, שיצא בהוצאת מערכות בשנת 1956.
- 11 על ההשפעה של לידל הארט על צה"ל ראו, בני מיכלסון, **שם**, עמ' 144. בשנת 1956 תרגם אלחנן אורן לעברית את הספר המרכזי של לידל הארט, **האסטרטגיה של הגנישה העקיפה** הספר יצא לאור בהוצאת מערכות והופץ לקריאה בין קציני צה"ל.
- 12 מאיר זורע, "מחשבות ומשאלות לקראת תמרוני תש...". **מערכות** 77, מרץ 1953; שבתאי טבת, **משה דיין**, שוקן, ת"א 1971, עמ' 387.
- 13 יעקב דורי, **חטיבה עצמאית - דוקטרינה**, 5/2289/50, המטה הכללי, 18 באוקטובר 1949.
- 14 דוגמה לפעולה דומה במלחמת העצמאות ניתן לראות בהסתננות של הגדוד הרביעי של חטיבת "הראל" בשלבי הסיום של מבצע "חורב" ותפיסת עמדה מוגנת על ציר רפיח-אל'עריש, אשר עליה התנפצה התקפה מצרית, ואשר ניתקה את ציר התחזוקה העיקרי של חיל המשלוח המצרי בארץ ישראל והשפיעה על החלטת מצרים להיכנס למו"מ על שביתת נשק.
- 15 בראשית שנות החמישים יצאו בהוצאת מערכות שני ספרים שעסקו במבצעי וינגייט בבורמה: צ'רלס רולו, **פשיטת וינגייט**, מערכות, ת"א 1947; מייכל קלברט, **אסירי תקווה**, מערכות, ת"א 1955.
- 16 הקדמה של זורע לספרו של קלברט.
- 17 רודולף שטייגר, **טקטיקת השריון הגרמני במלחמת העולם השנייה**, מערכות, ת"א 1995, עמ' 43.
- 18 לסקוב אף הציג את הרעיון בכתב העת של קציני צה"ל: "אלף" (חיים לסקוב), "במת מערכות", על התמרון **מערכות** 106-107, יולי 1957.
- 19 "בהתאמן צה"ל", **מערכות** 130, אוגוסט 1960.
- 20 בני מ"ם [מיכלסון], "מלחמת 'שלום הגליל': המהלכים הצבאיים העיקריים", **מערכות** 264, ספטמבר 1982, עמ' 24-48.
- 21 תא"ל אהרון זאבי (פרקש), סגן ראש אג"ת, "אביב נעורים, הרעיון המרכזי ותפישת היישום", **מערכות** 358, אפריל 1998.
- 22 דו"ח ועדת וינוגרד, **הוועדה לבדיקת אירועי המלחמה בלבנון 2006**, אפריל 2007, עמ' 48.

מקורות התמונות

מקרא לרישום המקורות

מקום התצלום בעמוד מצוין בקיצורים: ע - עליון; ת - תחתון.

לע"ם:

ללא שם צלם: 110, 251, 252

דוד אלדן: 249

דניאל קפלן: 13ע

זולטן קלוגר: 13ת, 25

טדי בראונר: 15ת

משה מילנר: 259

ארכיון אפיקים:

ללא שם צלם: 14ת, 15ע

זולטן קלוגר: 5

מרגוט מ. שדה: 96

הארכיון הציוני: 17

ארכיון יד בן צבי: 36

ארכיון צה"ל: 161, 196, 213, 215, 227

אוסף משפחת ריבלין: 34, 37, 56, 57, 59, 63

גלריית הדיוקנאות הלאומית, לונדון: 247

102 : <http://www.hativa14.com>